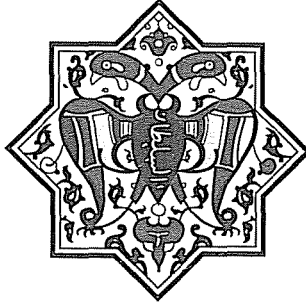

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
HİMAYESİNDE

II.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE

Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 KONYA

CİLT - 2

DÜŞÜNCE ve FELSEFE

Editör

Prof.Dr.Mustafa DEMİRCİ
Doç.Dr. Ali TEMİZEL
Doç.Dr. M.Ali HACIGÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Sefer SOLMAZ

II.Uluslararası Selçuklu Kùltür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings

CİLT –II
DÜŞÜNCE ve FELSEFE

Yayın Koordinatörü
Ali DÜZ

Sayfa Tasarım
M.Sinan ÜNALDI

Kapak Tasarım
Servet Can

Baskı
Servet Ofset Matbaa Ltd. Şti.
Matbaacılar Sit. Yayın Cd.
9. Blok No: 50 Karatay / KONYA
Tlf : 0 332 342 02 32

Basım Tarihi - Aralık 2013

SELÇUKLU BELEDİYESİ YAYINLARI
Yayıncı Sertifika No : 24883

Takım No
978-605-4886-00-5

ISBN
978-605-4886-02-9

Konya, 2013

SELÇUKLU İSLAM ANLAYIŞINA KAYNAKLIK EDEN İMAM MATURİDÎ'NİN EHL-İ HADİS'E YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Doç. Dr. Sıddık Korkmaz*

ÖZET

Müslümanların büyük bir kısmının itikadî alanda mezhep imamı olan Maturidi, Selçuklu İslam anlayışının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Onun geliştirmiş olduğu anlayış başta Haricilik, Cebriyye, Şia, Mürcie, Mu'tezile ve özellikle Ehl-i Hadis gibi mezheplere karşı denge unsuru görevini üstlenmiş ve itidali esas almıştır. Temel düşüncesinde inananların kardeşlik, birlik ve beraberliği bulunan Mâturîdî, tevhid, nübüvvet ve mead konularını Müslümanlar arasındaki bağın asgari müstereği olarak kabul etmiştir. Kendi görüşlerine aykırı düşen mezheplerin fikirlerini eleştirirken, İslam'ın düşünce hürriyetine verdiği değer bir örneği olarak, öteki mezhep mensuplarını küfürle itham etmemeye özen göstermiştir. İslam coğrafyasının çalkantılı bir döneminde temel dinî metinlerin parçacı yaklaşımla değil de bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği tezini savunanların temsilcisi olmuş, bu tavriyle Selçuklu kültür ve medeniyetine kaynaklık etmiştir.

Anahtar Kavramlar: Maturidilik, Ehl-i Hadis, İman, İrca, Haklu'l-Kur'an, Cebir.

* NEÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi ABD, KONYA. skorkmaz@gmail.com

1. Mâturîdî ve Kültürel Arka Planı

Müslümanların büyük bir kısmının itikadî konulardaki mezhep imamı olan Maturidi, Selçuklu İslam anlayışının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Onun geliştirmiş olduğu anlayış başta Haricilik, Cebriyye, Şia, Mürcie, Mu'tezile ve özellikle Ehl-i Hadîs gibi mezheplere karşı denge unsuru görevini üstlenmiş ve itidali esas almıştır. Temel düşüncesinde inananların kardeşlik, birlik ve beraberliği bulunan Mâturîdî, tevhid, nübüvvet ve mead konularını Müslümanlar arasındaki bağın asgari müşterehi olarak kabul etmiştir. Kendi görüşlerine aykırı düşen mezheplerin fikirlerini eleştirirken, İslam'ın düşünce hürriyetine verdiği değerin bir örneği olarak, öteki mezhep mensuplarını küfürle itham etmemeye özen göstermiştir. İslam coğrafyasının çalkantılı bir dönemde temel dinî metinlerin parçacı yaklaşımla değil de bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği tezini savunanların temsilcisi olmuş, bu tavrıyla Selçuklu kültür ve medeniyetine kaynaklık etmiştir.

Mâturîdî'nin bulunduğu sosyal, siyasal ve kültürel çevre Mâverâünnehir'in ilmi merkezlerinden birisi olan Semerkand'dır.¹ Bu bölge önceleri Abbasilere bağlı iken, III/IX. asrın ortalarına doğru müstakil bir devlet haline gelen Samanîlerin yönetimi altına girmiştir. Abbasi iktidarının batı merkezinde baskı gören pek çok siyasi ve itikadî mezhep, görüşlerini bu bölgeye taşımış ve yayılma imkanı aramışlardır.

II/VIII. asır İslam dünyasında İmâm Mâturîdî'nin kültürel arka planını oluşturan ve onun fikirlerine kaynaklık eden mezheplerden; Hariciler, Şia ve bazı alt kolları, Mürcie, Ehl-i Hadîs ve Mu'tezile gibi oluşumlar bulunmaktadır. Bu mezhepler arasında tartışılan konuların en önemlisi "İman" konusudur. Aslında bu mezhepleri birbirlerinden ayıran en temel husus, bir bakıma onların din anlayışlarıdır. En genel şekli ile Hariciler "*kutsal bir toplum*" anlayışı çerçevesinde, "İslam toplumundan" günahkâr ve kâfirleri temizlemeye çalışarak² "*din, geleneğe tabii olmaktadır*" anlayışıyla hareket etmekteydiler. Şiîler ise kısmen Haricîlere tepki olarak siyaseti kutsallaştırmaya çalışmış, bu çerçevede ilahî bilgi ile donanmış, "*nass ve tayinle atanmış bir lider/imam*" anlayışını geliştirmişler ve "*din günahsız bir lidere tabii olmaktadır*" fehvası ile hareket etmişlerdir. Bu iki mezhebin hilafına "*asıl olan kişinin imanı ve imanı hakkındaki bilgisidir*" görüşüyle Mürcie ve Mu'tezile yer almıştır. Bu mezhepler böyle bir bireyin oluşumu için de, "*din akıl ve reydir*" prensibi ile hareket etmişlerdir. Bu üçüncü grubun o

1 en-Neseffî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *et-Tabsratu'l-Edille*, thk., Claude Salame, Dimeşk 1993, c. 1, s. 356 vd.

2 W. M. Watt, "Conditions of Membership of the Islamic Community" *Studia Islamica* 21, Paris 1964, s. 7.

gün için önde gelen temsilcilerinden birisi ve en meşhur olanı şüphesiz İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe olmuştur.³

Maturîdî'nin Ebû Hanîfe ile ilişkisi⁴ Mürcîî-Hanefî geleneğini geliştirerek sistemleştirmesi ve ortaya büyük bir ekol çıkarması yönüyledir. Bize ulaşan eserlerinden olan *Tevîlâtü'l-Kuran*'da "İmamımız Ebû Hanîfe⁵ bu konuda şöyle buyurmuştur" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bununla birlikte, bilhassa "Günahkâr kimsenin imandan çıkmayacağı" görüşünü savunan Mürcie ile aynı görüşleri savunması bu ekole mensubiyetinin delillerindendir. Öte yandan eserlerinde söz ettiği mezhepler ve onların görüşlerine getirdiği eleştiriler de ayrıca onun zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu göstermektedir.⁶ Bu miras onun yetişmesine önemli ölçüde katkı sağladığı gibi kendisinden sonra gelen takipçilerine de aktarılmıştır.

Günümüzde Maturîdî'nin öğrencileri hakkında yeterli çalışmalar yapıldığını ve onların da yeterince tanındığını söylemek için henüz oldukça erkendir.⁷ Onun öğrencilerinden başka görüşlerini takip eden, fikirlerinin yayılmasına katkıda bulunan ve ekolüne mensup olan bazı âlimler de vardır. Aynı şekilde bu isimlerin de eserlerinin birçoğu kütüphanelerde yazma olarak bulunmakta ve üzerinde çalışmalar yapılmasını beklemektedir. Bu isimlerin en önde gelenleri Pezdevî,

3 Ebû Hanîfe'nin Mürice hakkındaki görüşleri için Bkz., *Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 24; *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 61; *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bettî*, s. 69, trc., Mustafa Öz, İstanbul 1981; en-Neseî, *et-Tabsıra*, c. 1, s.356 vd.; Sönmez Kutlu "Ebû Mansûr el-Maturîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *Maturîdilik*, s. 124; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturîdî", *İmam Maturîdî ve Maturîdilik*, Ankara 2003, ss. 17-18.

4 Bkz., Pezdevî, İmam Ebû Yusr, *Ehl-i Sümmet Akaidi*, trc; Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1998, ss. 2-3; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay (1304/1886), *Fevâidü'l-Behîyye fî Terâcîmî'l-Hanefîyye*, thk., Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Fâris en-Na'sânî, Mısır 1324, s. 195; Kutlu, "İmam Maturîdî", *Maturîdilik*, Ayrıca bkz., Josef Van Ess, "Kitablar ve Mecmualar Review of Books and Periodicals", (DİA için trc., Ziya Yılmaz) Orient, Leiden 1981, c. 27-28, ss. 556-565.

5 Bilhassa *Tevîlât*'ta yer alan atıflarla birlikte Maturîdî'nin, ilmî geleneğine mensup olduğu Ebû Hanîfe ile aralarındaki bağı gösteren silsileler bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olan görüşe göre bu isimler şunlardır: Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs b. Hüseyin el-İyâzî (4. Asrın başları), Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (3. Asrın sonları), Nusayr b. Yahya el-Belhî (268/881) ve Muhammed b. Mukatil er-Râzî (248/862). Bu isimlerden Ebû Nasr el-İyâzî'nin 'Aşr Mesâil min Aslı'd-Dîn adlı eseri tespit edilenlerdendir. Bkz., en-Neseî, *et-Tabsıra*, c. 1, s. 357; Kutlu, "İmam Maturîdî", *Maturîdilik*, s. 19; Bkz., Ulrich, Rudolph, *al-Maturîdî und Die Sunnitische Theologie in Samarkand*, Leiden, Newyork - Köln 1997, s. 161.

6 Bir çok mezheple ilişkisi bakımından bkz., Ebû Mansûr el-Maturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, Lübnan 1982, s. 147.

7 Bunlar arasında en meşhur olanları; Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkindî (340/951), Ebû'l-Hasan Ali b. Said er-Rüstüfî, (345/956), Ebû Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî ve Ebû Muhammed Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî'dir (390/1000). Bunlardan sadece Ebû'l-Kâsım es-Semerkindî'nin *Kitâbu es-Sevâdî'l-Azam* ve iman konusunda bir başka eseri birlikte yayımlanmış bulunmaktadır. Bkz., Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdî'l-Azam fî'l-Kelâm*, İstanbul, 1288/1871.

Sâbûnî, Oşî, Ebû'l-Muîn en-Neseî ve Ebû'l-Berekât en-Neseî'den oluşmakta ve Hanefî tabakât kitaplarında keşfedilmeyi bekleyen kimi şahısları ihtiva etmektedir.

İmâm Mâturîdî dinî ilimlerin bir çoğu ile ilgilenmiş kelim, fıkıh, fıkıh usulü mezhepler ve kıraat konularında çok sayıda eser bırakmıştır. Ancak bunlardan pek çoğu maalesef istilalar, göçler, doğal afetler, maddi imkânsızlıklar ve benzeri sebeplerle günümüze kadar ulaşmamıştır. Kaybolan eserlerinin çoğunluğu mezhepleri eleştirmek için yazdıkları ve fıkıh alanıyla ilgili olanlardır. Bize ulaşan eserleri ise şimdilik *Tevîlâtü'l-Kuran* ve *Kitâbu't-Tevhid*'den ibarettir. Dünya kütüphanelerindeki elyazması eserler henüz tamamıyla deşifre edilmediğinden başka kitaplarına ulaşma imkânı da bulunmamaktadır.⁸

Selçuklulardan önce İslam Dünyası'nda bir fikrî kargaşa hâkim durumda idi. Özellikle öteki dinler ve İslam kültürü arasındaki farkın net bir biçimde ortaya konulmadığı söylenebilir. Bu problemlere ilaveten İslam'ın iç yorumları olan mezhepler arasında da tartışmalar devam etmekteydi. Mâturîdî başta diğer dinler olmak üzere, İslam'ı yanlış anladığını düşündüğü mezheplerin hatalarına işaret etmiş ve onları eleştirmiştir. Bu mezhepler arasında Ehl-i Hadîs'i de yoğun bir biçimde tenkit etmiştir.

2. Mâturîdî'nin Ehl-i Hadîs Eleştirisi

Ehl-i Hadîs, İslam'ın erken asırlarında ortaya çıkmış ve din anlayışında; rivayeti, öncekilerin amelleri ve geleneğini esas alarak, Ehl-i Rey'e karşı tutum sergilemiş olan bir akım ya da mezheptir. Mâturîdî, Ehl-i Hadîs'i eleştirirken Ashâbu'l-Hadîs, Ashâbu'z-Zevâhir ve bazen de Haşviyye tabirini kullanmaktadır. Dine yüzeysel bakmaları, sistemli bir düşünceden uzak olmaları ve yer yer kendi görüşleri içerisinde çelişkiye düşmeleri gibi hususlarda da tenkit etmektedir.⁹ En genel şekliyle Onun eleştirilerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan

8 Bkz., *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, thk., Fatıma Yusuf el-Haymî, Beyrut 1426/2005; thk., Mecdî Bâsellûm, Beyrut 2005; thk., Ertuğrul Boynukalın, Mehmet Boynukalın, Ahmet Vanlıoğlu ve Bekir Topaloğlu, İstanbul 2006. *Kitâbu't-Tevhid*, thk., Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Ankara, 2003; trc., Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002. Eserin içeriği hakkında bkz., Hanifi Özcan, *Mâturîdîde Bilgi Problemi*, İstanbul 1998, s. 9; Hanifi Özcan, *Mâturîdîde Dini Çoğulculuk*, İstanbul 1995, ss. 24-25. Öte yandan Yusuf Ziya Yörükân tarafından İslam İtikadına Dair Eski Metinler adıyla İmâm Mâturîdî'ye izafe edilen bir başka eser 1953 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Ancak sonraki dönemde yapılan çalışmalar bu eserin İmam'a ait olmadığını göstermiştir. Bkz., *İslam Akaidine Dair Eski Metinler, Ebû Mansûr-i Maturî'nin İki Eseri (Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi)*, İstanbul 1953. Değerlendirmeleri için Bkz., Macdonald. D. B., "Mâturîdî", *İA*, 7/405; M. Saim Yeprem, *Mâturîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul 2000, s. 43. Bu eserin kütüphanelerdeki bilinen nüshaları ise; Süleymaniye, Şehid Ali Paşa Kütüphanesi No: 1717, Laleli Kütüphanesi No: 2411, Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 2188'de kayıtlı olduğu bildirilmektedir. Krş., Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Leiden, 1967, 1/605.

9 el-Mâturîdî, *et-Tevhid*, (Huleyf), ss. 318, 331, 381, 385, 390.

birincisini, imanın tanımı, mahiyeti ve kökeni ile ilişkili olan ircâ problemleri oluşturmaktadır. İkincisi ise bu kesimin zahirî anlayışı ve bu algı üzerine kurulu Kur'an'ın yaratılmışlığı (Halku'l-Kur'ân) meselesi, siyaset ve cebir ile birlikte ele alınan meselelerdir. Bu konular içerisinde bir insanın İslam dairesi içinde kalıp kalmadığını belirleyen temel husus olması itibarıyla iman konusu üzerinde durmak istiyoruz.

2. a. İman ve Tanımına Dair Konular

Mâturîdî düşünce sisteminde imanın tanımı en özet şekliyle “dil ile ikrar ve kalp ile tasdik” olarak nitelenebilir. Bu tanımlama, içerisinde imanın artıp eksilmesi ve amelin imana dâhil edilmesi gibi hususları da barındırmaktadır. Kısaca İslam'ın inanç ilkelerinin aslını oluşturan ve “*Usûl-ü Selâse*” diye bilinen *Tevhid*, *Nübüvvet* ve *Meâd* konularına kalben iman etmiş kişi müminlik sıfatını kazanmıştır. Bu sıfatı kazandıktan sonraki durumu ise mezhepler arasında derin tartışmalara yol açmıştır. En genel şekli ile iman ve amel ilişkisi olarak ifade edilen bu husus Mâturîdî düşünce sisteminin en önemli özelliklerinden birisini temsil etmektedir. Bilhassa Ehl-i Hadis'ten ayrıldığı bu konuda iman sıfatının gelip geçici bir özellik olmadığını ısrarla işlemeye gayret etmektedir.

a. İman - Amel İlişkisi

Mâturîdî, Ashabu'l-Hadis'i ibadetlerin iman olarak kabul edilmesi konusundaki görüşlerinden dolayı Mu'tezile ve Hariciler ile aynı kefeye koyarak eleştirir. O imanı kalp ile tasdik, onun dışındaki ibadetleri ise şeriat olarak kabul eder.¹⁰

Mâturîdî'nin bu bakış açısının arkasında, Arap ile Acem arasında fazilet bakımından her hangi bir farkın olmadığına işaret eden imanda eşitlik, imanı konusunda herhangi bir müslümanın şüphe ve tereddüde düşmemesi gerektiğini ifade eden imanda istisna konusunun reddi ve günlük hayatta bazı günahlardan kaçınmanın imkânsız olduğu durumlarda, kişinin imanından şüphe etmemesi gerektiği gibi hedefler bulunmaktadır. Mâturîdî'ye göre ameller imanın bir cüzü veya parçası değil, tezahürleridir.

Mâturîdî düşünce sisteminin temelini iman-amel ilişkisinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu ilke sebebiyle imanı evrensel inanç ilkeleri olarak tanımlamakta ve amel veya pratiklerin değişebileceğine işaret etmiş olmaktadır. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar dinin değişmeyen ilkelerinin inanç esasları olduğunu, ancak şeriatlerin zamana ve mekana göre veya şeriat getiren peygambere göre değişebileceğini açıklamış olmaktadır. Onun bu bakış açısının din ve kültür ayırımı şeklinde tanımlanması da mümkündür.

10 el-Mâturîdî, *et-Tevîlât*, c. 5, s. 103.

Tarihsel seyir/kronoloji içerisinde Cemel ve Sıffin olayları ve mürtekb-i kebîre yani bir müslümanı öldürmek gibi büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında çıkan tartışmalar olması sebebiyle, kimin mümin, kimin kafir olduğuna karar vermek ciddi bir sorun olmuştur. Başta Ehl-i Rey kanadından Ebû Hanîfe olmak üzere ırcâ fikrini benimseyen âlimlerin geliştirdiği anlayış, Mâturîdî tarafından daha da sistemli hale getirilmiş ve bu çerçevede kimin mümin olduğu sorununa çözüm aranmıştır.

b. İrcâ Meselesi

Mâturîdî'ye göre Ehl-i Hadîs (Haşviyye), Mürcie kavramının tanımı, iman tanımı, iman - amel ilişkisi ve Mürcie'yi eleştirirken kullandıkları metotlar bakımından, Mu'tezile ile paralel olarak bazı yanlışlıklara düşmektedir. Ehl-i Hadîs, ırcâ konusunda, salih ameli imandan saymadığı için Mürcie'yi knamakta ve mürcie isminin onlara buradan geldiğini iddia etmektedirler. Mâturîdî ise ırcâ kelimesinin "ertelemek ve tehir" etmek anlamına geldiğini ve Ehl-i Hadîs'in iddialarının gerçeklikle bir alakasının olmadığını belirtir.¹¹

Mâturîdî, iman tanımı konusunda, amelin imana dahil edilmemesi veya iman bütün amellerin toplamı olarak görülmemesi gerektiğini belirterek Ehl-i Hadîs'i eleştirir. Bununla birlikte imanı bütün iyi amellerle ıptatıp aynı derecede görmenin ve bu şekilde adlandırmanın, böyle düşünmeyen Müslümanlara karşı büyük bir saygısızlık olacağını tespit eder. Böylesi tanımlamadan doğacak olan sonuca göre, Allah'ın sadık kullarının hak etmedikleri bir isimle adlandırılacakları, haşvî yalancılara itibarı yükselirken, Allah'ın sadık kullarının derecesinin düşürüleceğini vurgular.¹²

Mâturîdî, anlayış bakımından birbirine zıt iki ekol olan Ehl-i Hadîs ve Mu'tezileyi, kendi metotları içinde ırcâ düşüncesine sahip olmaları açısından da eleştirmektedir. Haşviyye, sadece salih amellerin tamamının işlenmesiyle iman ortaya çıkacağına veya gerçekleşeceğine inanmaktadır. Bu durumda, onlar da, gerçek mümin olabilmek için geleceğe yönelik bir tanımlama yapmaktadırlar. Böylece kendileri de ırcâ yapmış olmakta ve muhaliflerini taklit etmektedirler. Onlar aynı şekilde "inşallah ben müminim" demek suretiyle de kâmil mümin olmayı bilinmeyen bir geleceğe ertelemektedirler. Bu bağlamda Mu'tezile de büyük günahların hükmünü ahirete ertelemekle ırcâ yapmış olmaktadır.¹³ Ona göre bu metodu kullandıklarından dolayı Mürcie'yi eleştirenler, aynı metodu kendi ilkeleri doğrultusunda, kendi düşünceleri için kullanmakta ve büyük bir çelişkiye düşmektedirler.

11 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 497.

12 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 497.

13 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 501.

Özetle Mâturîdî'ye göre büyük günah işleyen bir kimsenin imanı hakkında bu dünyada küfrüne yönelik hüküm vermenin bir anlamı yoktur ve onun hakkında hükmü ahirete bırakmak yani ircâ etmek gerekmektedir.

c. İmanda İstisna

Mâturîdî'nin, Ashabu'l-Hadis, Mu'tezile ve Haricîleri aynı kefeye koyarak eleştirdiği hususlardan birisi de imanda istisna meselesidir. Bu mezhepler, iman konusunda bir kararsızlık ifadesi olan "*inşallah ben müminim*" demeyi esas almışlardır. Özellikle Mu'tezile ve Havârice göre mükellef farkına varmadan dinden çıkabileceği gibi, bilmediğinden dolayı dinî bir vecibeyi yerine de getiremeyebilir. Durum böyle olunca kişi kendi dinî durumunu sürekli bilmeme durumunda kalır. Bundan dolayı sürekli "*inşallah müminim*" deme ihtiyacı hissetmektedir. Hal böyle olunca söz konusu mezheplerin kastettiği anlamda itaatkar, saygılı, günahlardan arınmış, tertemiz ve Allah'a boyun eğmiş diye nitelenebilecek birisi mevcut değildir.¹⁴

Mâturîdî, Ehl-i Hadis'in bu konudaki görüşlerini eleştirirken bir hadis rivayetine yer vermektedir: Rivayete göre Hz. Peygamber'e (sav) amellerin en faziletlisi sorulmuş, o da: "*şüphesiz taşımayan iman, ganimetine dokunulmayan cihad ve Allah nezdinde kabul görmüş hac*"¹⁵ cevabını vermiştir. Bu rivayete ilaveten "*müminler ancak Allah'a ve Rasûlüne iman eden sonra da asla şüpheye düşmeyen kimselerdir*"¹⁶ ayetini zikretmektedir.¹⁷

Özetle Mâturîdî büyük günah işleyen bir kimsenin imanı hakkında şüphe içeren bir bakış açısını doğru bulmamakta, böylesine önemli bir konuda kişinin kesin ve kati bir kararlılık içinde olması gerektiğini belirtmektedir.

2. b. Zihniyet ve Bakış Açısına Dair Konular

Ehl-i Hadis, felsefe, kelam ve mantık gibi ilimleri önemsemeyen, bununla beraber nakil, rivayet ve geleneğin kutsallaştırılması gibi bir bakış açısını temsil eden kesimin öncüleri olarak kabul edilebilir. İslam'ın Kur'an ve Sünnet gibi temel kaynaklarına Ehl-i Rey'den farklı bir bakış açısı ile yaklaşan ve onları rivayet ekseninde anlama gayreti içinde olan bir bünyenin temsilcileri olarak da görülebilir. İmam Mâturîdî'nin bu kesimi eleştirdiği hususlar arasında onların sahip olduğu zahirî/literal anlayış ve bu anlayışın uzantısı olarak Kur'an'ın yaratılmışlığı (Halku'l-Kur'an) ve insan iradesini neredeyse yok sayan cebir algısı ön plana çıkmaktadır.

14 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 508.

15 Nesâî, "İman", 1, "Zekat", 49.

16 el-Hucurât, 49/15.

17 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 508.

a. Zahirî Anlayış

Mâturîdî, Ashâbu'l-Hadis'i "Ashâbu'z-Zevâhir" adı altında ve dinî metinleri sadece görünen anlamlarıyla algılamaları sebebiyle eleştirmektedir. Ehl-i Hadîs'in ayetleri sadece zahirî anlamına göre anlamaya çalışmalarının çelişmesine örnek olarak; "de ki; *Ona ister inanın, ister inanmayın*",¹⁸ ve "*dilediğinizi yapın*"¹⁹ ayetlerini delil olarak gösterir. Söz konusu ayetlerin hiçbir zaman söylendiği anlamında anlaşılması gerektiğini belirten Mâturîdî, bu ayetlerdeki vurgunun kişinin sorumluluğuna olduğunu belirtir. Bu çerçevede "*iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendi aleyhinize yapmış olursunuz*"²⁰, ayeti ile "*Kim hayırlı bir iş yaparsa bu kendi lehinedir. Kim de bir kötülük yaparsa bu kendi aleyhinedir.*"²¹ mealindeki ayetlerin bunu açıkça gösterdiğini ifade eder. Zira söz konusu ayetler zahirî olarak kimseye bir şey söylememektedir. Öte yandan "*daha önce kendilerine ilim verilenler, Kur'an kendilerine okunduğunda derhal yüz üstü secdeye kapanırlar*"²² ayetini hiçbir zaman hiçbir kimse, zahir anlamında anlamamış ve Kur'an okunduğunda secdeye kapanmamıştır. Mâturîdî'ye göre ayetlerin sadece zahirine değil, hikmet yönüne de bakılması gerekmektedir.²³

Mâturîdî'nin Ehl-i Hadîs'i "Ashâbu'z-Zevâhir" adı altında eleştirdiği hususlardan bir başkası, unutmak durumunda insanın hali ile ilgilidir. Mâturîdî, "*Hiçbir şey hakkında 'yarın şunu yapacağım' deme! 'Allah dilerse yapacağım' de! Unuttuğun zaman Rabbini an ve 'Umarım Rabbim beni bundan daha doğru olana ulaştırır' de!*"²⁴ ayetinin tefsirinde unutmama durumunun mazeret olarak zikredildiğini ifade etmektedir. Buna ilaveten unutmama durumunda bir kimsenin hikmet gereği olarak sorumlu olmayacağını da beyan eder.²⁵

Özetle Mâturîdî, Ashâbu'l-Hadis'i şekilciliğe dayalı anlayışlarından dolayı ayıplamakta, onları dinî metinlerin özünü de anlamaya çağırmakta, parçacı değil bütüncü olmaya davet etmektedir.

b. Kur'an'ın Yaratılmışlığı Meselesi

Mâturîdî'nin Hadis Taraftarlarını eleştirdiği konulardan bir başkası Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı (Halku'l-Kur'an) meselesidir. Aslında büyük bir tarihi ve siyasî arka plana sahip olan bu konu Mu'tezile ile Ashâbu'l-Hadis arasında tartışılmış, Emevîler döneminden başlamak üzere Abbâsîler dönemine kadar etkisini sürdürmüş ve Abbâsî halifesi

18 el-İsrâ, 17/107.

19 Fussilet, 41/40.

20 el-İsrâ, 17/7.

21 Fussilet, 41/46.

22 el-İsrâ, 17/107.

23 Mâturîdî'nin kullandığı başka deliller için de bkz., *et-Tevilât*, c. 3, s. 202.

24 Kehf, 18/24.

25 Mâturîdî, *et-Tevilât*, c. 3, s. 223.

Mütevekkil zamanında Ashâbu'l-Hadîs'in lehine son bulmuştur. Mihne diye bilinen bu problem çerçevesinde²⁶ Mu'tezile; Kur'an'ın yaratılmış olduğunu, yaratılan Kur'an'ın dilinin de yaratılmış ve sonradan var edilmiş olduğunu, Arapçanın diğer dillerden ayrıcalıklı bir dil olmadığını, dolayısıyla Arapların kendilerini, kökeni mevâliye dayalı olan Mu'tezile'ye karşı üstün görmelerini gerektirecek bir sebep bulunmadığını işlemiştir.²⁷ Bu konuda Mâtürîdî erken dönem Mu'tezilesi ile aynı safta yer almakta ve Ashâbu'l-Hadîs'in görüşlerini tutarsız bulmaktadır. Mâtürîdî'ye göre Haşviyye yani Ashâbu'l-Hadîs; "And olsun ki dileseydik, sana vahyettiğimizi alıp götürürdük..."²⁸ mealinde olan ayetteki Kur'an'a yapılan vurguyu anlamamakta ya da saptırmaktadır.

Haşviyye'ye göre, Kur'an Allah'ın kelâmıdır ve ezeli bir sıfattır. Bundan dolayı mushaflardaki Kur'an, Allah'ın ilmindeki Kur'an'ın aynıdır. Oysa Mâtürîdî'ye göre bu görüş çelişkilidir. Çünkü Allah'ın sıfatı olsa O'nun aynı da gayrı da olmaması ve mushaflardaki yazılı Kur'an metnin olmaması gerekir. Mushaflarda yazılı veya kalplerde ezberlenmiş bulunan metnin Allah olması veya onun bir sıfatı olması caiz değildir.²⁹

Bütün bu görüşleri ile özellikle Emevîler döneminde görülen devletin siyasi zulmünü ve yaptıklarının Allah'ın takdiri ile olduğu şeklindeki iddiaları çürütülmüş olmaktadır. Ayrıca Ashâbu'l-Hadîs'in siyasetin bu tutumlarını destekleyen metinler rivayet etmeleri de dolaylı olarak eleştirilmiş olmaktadır.

c. Siyaset ya da Cebir

Mâtürîdî, Ehl-i Hadîs'in siyaset ile ilgili görüşlerine, tespit edebildiğimiz kadarı ile doğrudan değinmemektedir. Ehl-i Hadîs ile Ehl-i Sünnet'in birbirine olan yakınlığı ve kendisinin bir Sünnî âlim olması onu, itiyatlı davranmaya sevk etmiş olabilir. Gerekçesinin detayları bir yana, Mâtürîdî'nin eserlerinde yer alan tartışma, Mu'tezile ile Emevîler üzerinden yürütülmekte ve kader konusuyla ilişkilendirilmektedir.

26 George Makdisi mihne olaylarını, şayet tercümeden kaynaklanan bir problem değilse, Büyük engizisyona benzetmektedir ki bu kavramın İslam kültürüne ait olmaması bir yana, son derece yanlışır ve tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Mihne olayları sırasında gerek Mu'tezile'den, gerekse Ashâbu'l-Hadîs'ten bazı Müslümanlar bir takım sıkıntılar yaşamış ve yer yer eziyetler görmüşlerdir. Bu siyasi baskılar sonucu ölenler de olmuştur. Ancak asla Fransa tarihinde yaşandığı gibi, meydanlara giyotinler kurulup veya bir cellat eline kılıcı alıp da Kur'an'ın yaratılıp yaratılmamışlığı konusunda, siyasi iktidarın hilafına görüş sergileyen insanların boyunları vurulmamıştır. Yazarın söz konusu eserindeki yanlışlığını, sonraki baskılarında düzeltceğini umuyoruz. Krş., Makdisi, George, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, trc. A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 44.

27 İbn Murtazâ, İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald Wilzer. Beyrut, 1960, 157.

28 el-İsrâ, 17/86.

29 el-Mâtürîdî, *et-Tevîlât*, c. 3, ss. 190-191.

Mutezili isimlerden olan Ka'bi'ye cevaben ele alınan tartışmada Ka'bi'nin iddialarına göre; Mu'tezileye kaderiyye denilmesinin yanlış olduğu gibi Ehl-i Hadis'in Emevîleri eleştirdiği yönündeki nakiller de yanlıştır. Ka'bi'ye göre Emevî hanedanı, kötü icraatlarını, Allah'ın kazası ve kaderine bağlamak suretiyle, milletten gelecek baskıdan kurtulmak istemiş ve böylece kaderciliği mezhep haline getirmişlerdir. Haşvîler (Ehl-i Hadis) ise Emevî yöneticilerinin bu tutumuna destek vermiş ve onların kötü icraatlarından kaynaklanan günahlarını Allah'a izafe etmek suretiyle kendilerini aklamaya çalışmışlardır. Mesela Muaviye'nin, Ammar'ın ölümüne yol açtığı halde bundan sorumlu olarak Hz. Ali'yi gösterdiği gibi Hz. Aişe'ye de Hz. Ali'nin iftira ettiğini ileri sürmesi, hadis taraftarlarının bu türden iddiaları desteklemesi bunun örneklerindedir.³⁰ Mâturîdî ise Ka'bi'nin iddialarını aşırı bularak bu konularda Haşviyye'yi Ehl-i Sünnet'e daha yakın görür. Bu görüşlerin onlardan küçük bir guruba ait olabileceğini söyler ve Ka'bi'nin iddialarının yalan olduğunu söyler.³¹

Mâturîdî'nin Mu'tezile karşısında Ehl-i Hadis'i savunduğu bu tutumu, kanaatimizce onlara olan muhabbet ve desteğinden daha ziyade Mu'tezileye olan husumet ve uzaklığından kaynaklanmaktadır. Bu savunucu tavrı ile Ehl-i Hadis'in görüşlerini tasvip etmiş olmamakta buna karşılık, onların içinden küçük de olsa böyle bir gurubun bulunduğunu ifade etmektedir. Hilafet bahislerinin akaid kitapları içinde yer almasına karşın Mâturîdî'nin, *Kitâbu't-Tevhîd*'i içinde bu konulara hiç değinmemesi ve cebir inancı ile kendi sisteminin uzaktan yakından bir ilişkisinin bulunmaması Ehl-i Hadis ile arasındaki farkı ortaya koyması açısından önemlidir.

Sonuç

Mâturîdî'nin yaşadığı sosyal çevre daha çok inançla ilgili görüşlerin ele alındığı bir ortamdır. Sâ mânîler döneminde tam bir kültür merkezi olan Semerkand, bünyesinde taşıdığı medreseleriyle birçok İslam âlimini yetiştirmiştir. Şüphesiz Mâturîdî bu isimler arasında izleri en kalıcı ve etkisi en büyük olanıdır.

Mâturîdî, Ehl-i Hadis ile farklı bir din anlayışına sahip olup, dini anlama konusunda rivayet ile akıl arasında makul bir denge kurmuştur. Görüşleri, Ehl-i Rey'den olan Ebû Hanîfe'ye dayandığı için, kendisi de reye öncelik vermiş, bundan dolayı başta ircâ fikri olmak üzere, iman ve amel ayrımı, imanda istisna fikrinin yanlışlığı, dinî metinleri anlarken sadece zahirini esas almanın yetersizliği, Kur'an'ın Allah kelamı olması ve siyasette adaletin esası gibi konularda farklılık arz etmiştir.

30 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 406.

31 el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, (Topaloğlu), s. 407.

Selçuklular tarih sahnesine çıktıklarında, başta İslam'ın zahirî yönünü görmezden gelen Bâtunîlik olmak üzere, Şîa ve onun öteki alt kolları gibi mezheplerle mücadele ederken, dini, kuru bir gelenekçilik olarak gören ve ona akıl ve mantıkla yaklaşmayı doğru bulmayan Ehl-i Hadis gibi şekilci yaklaşımlardan arınmış bir İslam anlayışına sahip idiler. Asya'nın içlerinden Anadolu'ya kadar yayıldıkları coğrafyaya taşımış oldukları anlayış Kur'an ve Sünnet temelindeki ana bünye algısının devamı olarak tanımlanabilir.

Kaynaklar

Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin Beş Eseri*, trc., Mustafa Öz, İstanbul 1981.

Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, Lübnan 1982.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, nşr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1425/2004; thk., Mecdî Bâsellûm, Beyrut 2005.

Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdu'l-Azam fi'l-Kelâm*, İstanbul 1288/1871.

en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *et-Tabsîratu'l-Edille*, thk., Claude Salame, Dimeşk 1993.

Ess, Josef Van "Kitablar ve Mecmualar Review of Books and Periodicals", (DİA için trc., Ziya Yilmazer) Orient, Leiden 1981,

İbn Murtazâ, İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald Wilzer. Beyrut 1960.

Josef Van Ess, *Kitablar ve Mecmualar Review of Books and Periodicals*", (DİA için trc; Ziya Yilmazer) Orient, Leiden 1981.

Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ankara 2003.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay (1304/1886), *Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Fâris en-Na'sânî, Mısır 1324.

Macdonald. D. B., "Mâturîdî", *İA*, 7/405.

Makdisi, George, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, trc. A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

Özcan, Hanifi, *Mâturîdîde Bilgi Problemi*, İstanbul 1998.

_____, *Mâturîdîde Dini Çoğulculuk*, İstanbul 1995.

Pezdevî, İmam Ebû Yusr, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc; Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1998.

Rudolph, Ulrich, *al-Maturidî und Die Sunnitische Theologie in Samarkand*, Leiden, Newyork - Köln 1997.

Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Leiden 1967.

Watt, W. Montgomery, "Conditions of Membership of the Islamic Community" *Studia Islamica* 21, Paris 1964.

Yeprem, M. Saim, *Mâturîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, İstanbul 2000.

Yörükan, Yusuf Ziya, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler, Ebû Mansûr-i Maturî'nin İki Eseri (Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi)*, İstanbul 1953.